

МИКОЛА ВЕГЕШ

УГОРСЬКА ДИПЛОМАТІЯ І РОЗВІДКА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ
/ 1938 - 1939 /

Ця наукова розвідка, яку автор присвячує 60-ій річниці Карпатської України, побудована на документах із фондів Державного архіву та військово-історичного архівів Угорщини, а також деяких опублікованих документів колишнього Радянського Союзу та Угорщини. В ній рідко робляться авторські висновки, щоб читач міг сам висловити своє ставлення до подій 1938-1939 рр. в Карпатській Україні, які, якби цього декому не хотілося, все-таки, зробили величезний резонанс у всьому світі...

Керівники Третього рейху, будучи добре обізнаними з прагненнями Угорщини повернути свої "віковічні території", постійно штовхали Будапешт до активних дій проти Чехословаччини. "Нинішнє покоління угорців, - заявляв Г.Герінг, - повинно задовільнятися експансією тільки в одному напрямі /чехословацькому - М.В./, щоб повернути відторгнуті угорські території". Гітлер теж радив Угорщині "не розширяти свою політичну силу в різних напрямках, а спрямувати її в один бік, а саме в сторону Чехословаччини". Хоча акценти в зовнішньополітичній стратегії Німеччини в різні періоди будуть змінюватись, однак це не впливатиме на спрямування загальної лінії фашистів стосовно Чехословаччини.

Хорстокого удару по Чехословаччині завдала Мюнхенська конференція, яка проходила 29-30 вересня 1938 р. Хоч на ній не розглядалася "проблема Підкарпатської Русі", але її рішення дуже негативно вплинули на долю краю. 29 вересня 1938 р. було прийнято "Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією", в якому констатувалося, що "як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина і Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантії". Напередодні угорсько-чехословацької конференції в Комарно, А.Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано "ні в якому разі не піддаватись обіцянкам чехів", а твердо стояти на "позиції самовизначення з плебісцитом". Відхиливши необґрунтовані ультимативні вимоги Угорщини в Комарно, Чехословаччина опинилася перед арбітрами на Віденському арбітражі. Згідно з ним, Чехословаччина втратила значну частину території з містами Ужгород, Мукачево і Берегово. Однак Угорщина так і не добила повної окупації краю. Внаслідок арбітражу утворився новий угорсько-чехословацький кордон. Карпатська Україна продовжувала залиша-

тион у складі Чехословаччини, а це перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Відносини між Берліном і Будапештом стали досить холодними.

Позиція Німеччини щодо Карпатської України змусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Будапешт "в даний час, - писав угорський посол в Польщі А.Хорі міністру закордонних справ Угорщини К.Кані, - вважає можливим досягнути своїх цілей з допомогою дипломатичних засобів". Угорщина продовжувала покладати надії на те, що "русинський уряд... попросить нас /Угорщину - М.В./ ввести угорські війська з метою підтримання порядку на ще зберігшійся русинській території". Від Польщі вимагалось тільки "підсилити дії диверсійних загонів", а на випадок "операції в Русинській області угорський генеральний штаб просив тільки підтримки з боку одної польської дивізії".

Якщо раніше Угорщина акцентувала увагу Німеччини на необхідності встановлення польсько-угорського кордону, то на початку 1939 р. вона заявила про потребу приєднати Закарпаття з економічної точки зору. І.Чакі в листі до Д.Стояї 26 лютого 1939 р. писав: "Поясніть /Німеччині - М.В./, що Карпатська область має для нас важливе значення не для встановлення спільного з поляками кордону, а тому, що ми не хочемо допустити винищення лісів так званим українським урядом". Тобто, Закарпаття розглядалося в Будапешті як сировинна база, складова частина Угорщини, тимчасово відірвана від святостефанської корони. Заступник міністра закордонних справ Угорщини Я.Вернле повідомляв І.Чакі, що Й.Ріббентропу "до цих пір... здавалось, що ми добиваємось Русинської області по політичним мотивам, і він не знав, які життєво важливі інтереси зв'язують нас з краєм".

Міжнародне становище Чехословаччини і Карпатської України значно ускладнювали безперервні напади угорських і польських терористів. І жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Угорщини Б.Імреді таємно доручив колишньому міністрові внутрішніх справ М.Козмі сформувати диверсійні загони для підривної роботи на Закарпатті. "В половині одинадцятій, - писав М.Козма в своєму "Щоденнику", - мене викликав Імреді і попросив взяти на себе політичне керівництво акцією в Русинській області, здійснення пропаганди там і керівництво повстанцями... Він прийняв всі мої пропозиції і погодився на використання, якщо цього вимагатиме обстановка, нелегальних і насильницьких засобів". Разом з І.Гаяшем М.Козма створив "твардію обірванців" у складі 600 чоловік. Ще у вересні 1938 р. терористичні загони почав створювати

С.Фенцик. Банди чорносорочечників були сформовані в Берегові, Мукачеві та Радванці. Окремі їх загони очолювали С.Крайняк, Б.Балецький, В.Реберка.

Саме М.Козма налагодив зв'язки і добився домовленості про спільність дій угорських і польських терористів. 7 жовтня 1938 р. посол Угорщини в Польщі А.Хорі повідомляв К.Каню, що поляки "рекомендують негайно почати широкий саботаж в Русинській області". 10 жовтня 1938 р. угорський військовий аташе в Польщі Б.Лендзель доповідав у генштаб Угорщини, що "польська сторона активізує свою діяльність, коли угорські підривні загони розгорнуть бойові операції. Для координації дій вони просять щоденно інформувати їх про обстановку". Вперше угорські терористи були зафіксовані загонами СТОС в ніч з 9 на 10 жовтня 1938 р. Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К.Кані послу в Польщі А.Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям вдалося закинути в Закарпаття приблизно 750-800 чоловік, однак "після сутичок і актів саботажу, що мали місце вчора і позавчора, чехи буквально наглухо закрили кордон". Проте, напади тривали. Архівні документи свідчать, що терористи неодноразово з'являлися в околицях Берегова, Дубриничів, Мужієва, Косина, Страбичова, Хлумця, Богдана, Довгого, Горян, Барвінкоша, Макарієва, Росвигова, Барбова, Кам'яниці... Англійський журналіст Гендерсон вважав, що "в Рутенії є розсіяних коло 2000 мадярських терористів". Польські терористи систематично здійснювали напади на Торунь, Присліп, Н.Студений, Синевицьку Полянну. Активізувалися напади угорських терористів на українські села румунської частини Марамороша. Там їх очолювали І.Геяш і Нодь Мігалі.

Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В.Гренджа-Донський відзначав у своєму "Щоденнику", що вони "стероризували і перестрашили народ". А.Волошин заявив, що "виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин". Змушений він був також визнати, що "Карпатська Україна не в силі відбити їх напади". Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України, терористи масово вливалися до угорської армії і брали безпосередню участь в репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю.

На території краю активно діяла угорська агентура, яка, як і постійні напади терористів, негативно впливала на внутрішньополітичне становище країни. І січня 1939 р. С.Фенцик відвідав прем'єр-

міністра Угорщини Б.Імреді. В поїзді до Будапешту його супроводжували проугорськи настроєні юристи, лікарі, судді, викладачі і представники молодіжних організацій. На глибоке переконання С.Фенцика, "вони представляють на 90% інтереси і бажання народу, а на 100% стоять за політику, яку проводить Імреді. Закарпатський народ не тільки бере до відома, але і рішуче проголошує ту ідею, яку проповідує Імреді". Угорський прем'єр висловив надію, що "скоро буде піднято угорський прапор над Ужком".

Угорська розвідка уважно слідкувала за розвитком політичних подій у Карпатській Україні. Згідно з телетайпного повідомлення Коффа /кличка угорського агента - М.В./ від 14 січня 1939 р., із Карпатської України поступило понад 740 донесень від різних угорських агентів. Коффа доносив, що "в околиці населеного пункту Гордицо з'явилися 180 українських терористів /галичан - М.В./, а в околиці Косино - 160". До Будапешту надходили постійні донесення від угорських агентів про проведення мобілізації в збройних силах Чехословаччини. Протягом 13-29 січня 1939 р. агент "Коффа" передав по телетайпу, що "всіх румун, які були в 1936-1937 рр. звільнені в запас, повернули у військові частини. Багато серед них є угорців. Всіх, що одержали повістки, просили з'явитися 15 січня 1939 р. на свої призовні пункти о шостій годині ранку. Місцезнаходження призовних пунктів нам невідомі. Відомо, що більшість із цих призовників сконцентровані в Сату-Марському окрузі". Агент "Кузьма" доносив, що "два вояки із повною амуніцією пішли на своє місце проживання. На чеській території майже всі дорослі одержали повістки для негайної появи в казармах, де вони раніше проходили військову службу. Через п'ять днів їх повинні перекинути в інші місця розташувань". Нерідко угорським агентам були відомі навіть такі здавалося б дрібниці, як кількість новобранців, рівень забезпечення продуктами харчування тощо. Уже названий вище агент доповідав своєму начальству, що у браτισлавській в'язниці залишилось всього 60 чоловік, яких охороняють воїни 39-го піхотного полку. Всі решта /понад 200 чоловік/ звільнені й направлені у військові частини.

Серед завдань, які ставились перед угорськими агентами, був збір компрометуючих матеріалів на "неблагонадійних" політичних діячів, науковців і педагогів краю. Так, агент "Г" доносив про наявність у сваявського підприємця М.Різдорфера карти Великої України, яка "крім українських земель у Польщі, Радянському Союзі також включає і територію Північно-Східної Угорщини по Дебрецен".

Гортистам було відомо, що священник В.Лар "у приміщенні виноградівської вчительської семінарії роздавав зброю дівчатам для боротьби проти угорців". Серед "неблагодійних" називалися прізвища Р.Перевузника, М.Долиная та інших, які, на превеликий жаль угорських агентів, після окупації крає угорцями покинули Карпатську Україну. Вчитель малювання Й.Бокшай хоч і залишився на окупованій території, однак вимагав українського громадянства".

Стеження за патріотично настроєними закарпатцями продовжувалось і після повної окупації крає угорськими військами. Невдовзі невідомий угорський агент доносив, що "коли угорські частини ввійшли в Великий Березний, вчитель Патакі відмовився вивісити угорський прапор на школі", а греко-католицький священник Бачинський "під час проповіді в церкві не захотів виконати гімн Угорщини". У Рахові "священник Волошин багато зробив шкоди Угорщині". Вчитель Іванчо "під час викладання свого предмету постійно знущався над угорською історією", а перечинський інспектор шкіл Р.Петенко "виступав проти мадяризації шкіл". У списках, які підлягали репресіям, значилися прізвища п'яťох духовних осіб - Булика, В.Лара, О.Хіри, С.Папа і Р.Станиця. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори.